

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Сорочинський Микола Георгійович

УДК 343.85

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЗАСОБАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Туляков В'ячеслав Олексійович
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри кримінального права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Костенко Олександр Миколайович,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою;

кандидат юридичних наук, доцент
Андрушко Петро Петрович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології.

Провідна установа:
Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра кримінального права та кримінології, м. Львів.

Захист відбудеться 02.07.2004 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.
З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.
Автореферат розісланий 29.05.2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Вивчення та розуміння механізмів, які дозволяють попереджувати злочинність засобами кримінального права, є значимим для ефективної протидії злочинності та обмеження її негативних наслідків. Особливо це є вірним в умовах реформування кримінального законодавства та системи кримінальної юстиції, що відбуваються в Україні.

Тим чи іншим аспектам питання про попередження злочинності засобами кримінального права присвятили свої роботи автори, які працювали в галузях теорії кримінального права, соціології кримінального права та права загалом і криминології. Комплексність теми зумовила велику кількість підходів, що їх використовували автори при її розгляді, а також те, що багато з наявних досліджень приділяють увагу лише певним аспектам названої теми.

Найбільшу увагу в літературі було приділено одному з таких аспектів, а саме превентивній ролі кримінального покарання. Цьому питанню присвятили свої роботи вчені-юристи Л.В. Багрій-Шахматов, М.О. Беляєв, І.М. Гальперін, Г.А. Злобін, І.І. Карпець, І.С. Ной, Н.А. Огурцов, А.А. Піонтковський, С.В. Полубінська, В.В. Похмелкін, В.С. Прохоров, А.Л. Ременсон, М.О. Стручков, О.Г. Фролова, М.Д. Шаргородський, І.В. Шмаров та інші. Питання про роль кримінального права в протидії злочинності в радянській правовій літературі також традиційно розглядалося в рамках проблематики кримінальної політики. Авторами робіт з цього напрямку досліджень є М.О. Беляєв, П.С. Дагель, І.А. Ісмаїлов, В.С. Комісаров, А.І. Коробєєв та інші. Попереджувальна роль кримінального права ставала предметом уваги в роботах В.О. Глушкова, В.А. Єлеонського, Р.А. Сабітова, Е.О. Саркісової, Є.Л. Стрельцова, присвячених окремим інститутам кримінального права. Проблему попереджувальної ролі кримінального права з точки зору функцій та принципів кримінального права досліджували Г.А. Злобін, С.Г. Келіна, В.М. Коган, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.Д. Філімонов та інші. А.Ф. Зелінський, О.І. Марцев, Е.О. Саркісова присвятили темі ролі кримінального права в попередженні злочинів свої комплексні дослідження. Ключові питання щодо соціальної ролі кримінального права, в першу чергу в попередженні злочинності, розглянули в своїй роботі В.М. Коган, О.М. Литвак та Л.І. Спірідонов.

Крім того, для дослідження кримінально-правових засобів попередження злочинності важливими є роботи авторів, що розробляли теорію попередження злочинності, приділяючи увагу співвідношенню правових та соціальних факторів в рамках цього процесу, зокрема С.В. Бородіна, В.В. Голіни, М.М. Голоднюка, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, В.С. Зеленецького, М.І. Зубкової, А.Е. Жалінського, О.М. Костенка, А.Г. Лекаря, Е.І. Раски, В.М. Соміна, А.П. Тузова та інших.

Необхідність комплексного аналізу висновків великої кількості дослідників, а також необхідність привести теоретичну розробку вказаної теми у відповідність із сучасними соціально-правовими уявленнями, зумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження спрямовано на реалізацію положень Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000. Роботу виконано відповідно до планів наукових досліджень, які здійснюються Одеською національною юридичною академією у відповідності з темою "Правові проблеми становлення і розвитку сучасної Української держави" (державний реєстраційний номер 01015001195) і є складовою частиною наукових досліджень кафедри кримінального права ОНЮА на 2000 – 2005 роки "Забезпечення соціальної справедливості нормами кримінального права".

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формулювання існуючого розуміння ролі кримінально-правових засобів попередження злочинності в теорії та його відображення в законодавстві з метою їхнього приведення у відповідність до сучасних соціальних умов.

Названа мета визначає також виділення ряду завдань дисертаційного дослідження, серед яких необхідно назвати:

- аналіз визначення поняття попередження злочинності засобами кримінального права з використанням при цьому напрацювань кримінологічної теорії попередження злочинності та теорії кримінально-правової превенції;

- вивчення соціальних та правових характеристик кримінально-правових засобів попередження злочинності, механізму їхньої соціальної дії;

- вивчення проблем та розробка практичних рекомендацій щодо їх вирішення в сфері реалізації кримінально-правових засобів попередження злочинності.

Об'єктом дослідження є існуюча на сьогодні сукупність науково-практичних підходів, положень, думок, репрезентативний масив практичного матеріалу (статистичні дані, дані дослідження громадської думки), а також масив порівняльного кримінального законодавства та сукупність нормативно-правових актів України, які стосуються ролі кримінального права в попередженні злочинності.

Предметом дослідження виступають можливі наукові, практичні, законодавчі, організаційні шляхи, методи, заходи щодо підвищення ефективності попередження злочинності засобами кримінального права.

Методологічні засади і методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є загальні закони наукового пізнання, положення теорії держави і права, соціології права, кримінального права, кримінології, інших юридичних наук, а також положення філософської теорії та соціальних наук: соціології, політичної теорії. Методологія роботи ґрунтується на загальних і спеціальних методах пізнання:

- методах історичного, системно-функціонального і статистичного аналізу, які застосовувалися при дослідженні розвитку уявлень про роль кримінального права в попередженні злочинності та їхнього відображення в законодавстві, положень чинного законодавства;

- формально-логічному та юридичному методі, що застосовувалися при аналізі окремих норм кримінального права;

- методі порівняльно-правового аналізу, що дозволив за допомогою аналізу юридичних конструкцій і термінів кримінального законодавства інших країн системно описати роль різних груп норм кримінального законодавства в попередженні злочинності.

У дисертаційному дослідженні було вивчено і проаналізовано зведені дані судової статистики за кримінальними справами 1998–2002 років, проаналізовано дані дослідження громадської думки методом анкетування за репрезентативною вибіркою 367 мешканців м. Одеси, методом контент-аналізу з наступним статистичним аналізом на ЕОМ проведено порівняльне дослідження кримінального законодавства України (КК 1960 та 2001 рр.) та дев'яти зарубіжних країн.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим в Україні комплексним дослідженням проблем попередження злочинності засобами кримінального права. Крім того, наукова новизна дисертації полягає в тому, що автором визначено низку положень та висновків, які мають значення для науки та практики і виносяться на захист:

- обґрунтовано необхідність використання саме кримінологічного поняття попередження злочинності при розгляді проблематики ролі кримінального права в попередженні злочинності;

- обґрунтовано висновок про недостатню розвиненість в чинному законодавстві України інститутів, що дозволяли б кримінальному праву відігравати ефективну роль в усуненні причин та умов злочинності; запропоновано ряд заходів, спрямованих на посилення ролі потерпілого від злочину та інститутів, спрямованих на реституцію і відшкодування завданої злочином шкоди, в кримінальному праві;

- обґрунтовано тезу про доцільність теоретичного виокремлення в структурі Особливої частини кримінального права трьох груп складів злочинів, в рамках яких криміналізується

суспільно-небезпечна поведінка на різних етапах її розвитку: від виникнення антисоціальної направленості особи до безпосереднього здійснення посягань;

- вперше комплексно проаналізовано роль криміналізації злочинів з подвійною превенцією в попередженні злочинності засобами кримінального права;

- на основі статистичного аналізу тексту кримінальних законодавств ряду країн виявлено наявність залежності між бланкетним характером диспозицій норм Особливої частини кримінального законодавства та криміналізацією цими нормами більш ранніх форм прояву суспільно-небезпечної поведінки;

- висунуто та обгрунтовано тезу про важливість визначення захисту прав та законних інтересів громадян як пріоритетного напрямку розвитку кримінально-правових засобів попередження злочинності;

- розглянуто зв'язок між кримінально-правовим статусом потерпілого, регулюванням в кримінальному праві питання відшкодування завданої злочином шкоди і механізмом попередження злочинності;

- з метою забезпечення справедливості та рівності громадян в процесі застосування норм кримінального права запропоновано запровадження єдиних критеріїв застосування судами заходів кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

Особистий внесок автора. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Висновки та положення дисертації носять повністю самостійний характер.

Практичне значення одержаних результатів. Практична значущість одержаних автором результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки та пропозиції можуть використовуватися:

- в галузі науково-дослідної діяльності в якості основи для подальшого опрацювання проблем попередження злочинності засобами кримінального права, розробки окремих аспектів цієї комплексної теми;

- в правотворчості: пропозиції автора можуть бути використані при підготовці змін до чинного законодавства, в додатку до дисертації вміщено проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення попередження злочинів та відшкодування шкоди, завданої злочинами";

- в правозастосуванні: розроблені висновки мають на меті удосконалення практики застосування чинного кримінального та суміжних галузей законодавства з метою оптимізації попереджувальних заходів, що вживаються органами системи кримінальної юстиції.

Крім того, отримані результати може бути використано судовими і правоохоронними органами як рекомендації щодо підвищення попереджувального потенціалу чинного кримінального законодавства. Сформульовані висновки та пропозиції було передано до Вищої ради юстиції та використано при опрацюванні проекту Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, постраждалих від злочинів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і отримані висновки дисертаційного дослідження було повідомлено на науково-практичних конференціях в 2000–2003 рр.: міжнародній науково-практичній конференції "Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів" (19–20 жовтня 2000 р., м. Одеса); ІХ регіональній науково-практичній конференції "Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні" (13–14 лютого 2003 р., м. Львів); ІV звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА "Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави" (березень 2001 р., м. Одеса); VI звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА (23–24 квітня 2003 р., м. Одеса); міжнародній науково-практичній конференції "Судовий захист прав людини: національний і європейський досвід" (9 листопада 2001 р., м. Одеса); Всеукраїнській студентській науковій конференції "Проблеми розвитку держави і права України в сучасних умовах" (30–31 березня 2000 р., м. Одеса).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у восьми наукових статтях, п'ять з яких опубліковано у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, двох розділів, що включають в себе чотири тематичні підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 264 сторінок, з яких список використаних джерел, що містить 407 найменувань, складає 31, і додатки – 15 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Вступ дисертації містить загальну характеристику дисертаційного дослідження, в ньому розкриваються у стислому вигляді основні аспекти дослідження, сутність та стан розробки наукової проблеми, теоретична та практична значущість дослідження, його зв'язок з науковими програмами, планами, темами, наведено основні положення, які виносяться на захист.

Розділ перший "Злочинність і кримінальне право: від контролю до превенції" складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. **"Поняття попередження злочинності засобами кримінального права"** розкривається та аналізується наукове поняття попередження злочинності засобами кримінального права, а також його складові. Наведено аналіз попередніх наукових досліджень в цьому напрямку, думки авторів щодо змісту поняття попередження злочинності та пов'язаних з ним понять профілактики, запобігання та припинення злочинів. Визначено, що попередження злочинності – це складне збиране поняття, в якому відображується теорія та практика специфічної людської діяльності, що ставить на меті недопущення скоєння злочинів як шляхом усунення їх причин та умов, так і шляхом переривання злочинної діяльності на різних стадіях її розвитку (В.В. Голіна).

На основні аналізу вітчизняних та зарубіжних джерел автор солідаризується з цим поняттям попередження злочинності, оскільки таке визначення попередження злочинності дозволяє об'єднати в ньому як соціальні та організаційні, так і правові, і перш за все кримінально-правові засоби попередження злочинності. На цій основі досліджено розходження в змісті кримінально-правового поняття превенції злочинів та кримінологічного поняття попередження злочинності.

Обмеження розгляду попереджувальної ролі кримінального права вивченням механізмів загальної і спеціальної превенції є достатньо характерним для багатьох досліджень в цій сфері. Воно призводить до звуження обсягу вивчення проблеми, оскільки до поля уваги дослідників не потрапляють питання попереджувальної ролі заохочувальних норм (напр., добровільна відмова), норм, що стимулюють правозахисну поведінку (необхідна оборона, затримання злочинця) та норм, спрямованих на усунення негативних наслідків скоєних злочинів (відшкодування шкоди, завданої злочинцем, дійове каяття), положень про злочини з подвійною превенцією, які криміналізуються з метою протидіяти на ранніх стадіях злочинам, що посягають на найбільш важливі суспільні відносини (наприклад, криміналізація незаконного зберігання зброї як засіб протидії найбільш небезпечним злочинам проти особи та власності). В той же час механізм дії саме цих норм дозволяє реалізувати попереджувальний вплив кримінального права в кримінологічному розумінні – як засобу усунення та нейтралізації причин та умов злочинів. В той же час механізми загальної та спеціальної превенції спрямовані перш за все не на усунення таких причин та умов злочинів, а на психологічне (у випадку загальної превенції) чи фізичне (у випадку спеціальної превенції) утримання.

У підрозділі 1.2. **"Історична генеза та розвиток теоретичних уявлень про попередження злочинності засобами кримінального права"** розглядаються питання історичного розвитку

наукових і теоретичних уявлень про роль кримінального права та його інститутів в попередженні злочинності.

Автор окремо висвітлює основні теоретичні положення та погляди класичної школи кримінального права (Ч. Беккарія, І. Бентам), що сформувалися в першу чергу в період Просвітництва, погляди авторів неокласичного підходу до кримінального права (А. Найер) та заснованого на базових теоретичних посилках класичної школи економічного підходу до проблем кримінального права та злочинності (Г. Беккер). Констатується, що незважаючи на різний методологічний апарат, який використовувався представниками цих теоретичних напрямків в кримінальному праві та криминології, їх об'єднує акцент на раціональність поведінки людини, особи, яка вчиняє злочин, та пріоритетність утримання (зокрема загальної превенції) в попереджувальному впливі засобами кримінального права.

Дисертантом подається аналіз поглядів представників позитивістського (антропологічного) та соціологічного підходу в кримінальному праві та криминології. Зазначається, що характеристикою антропологічної та соціологічної шкіл була увага до індивідуальних характеристик особи, що порушує кримінальний закон а в плані реакції на злочинність – до механізмів спеціальної превенції, виправлення та ресоціалізації злочинця. За висновком дисертанта, хоча прибічники клінічного та позитивістського підходу не завжди звертали увагу на функцію загального попередження злочинів, концентруючись на спеціальному попередженні та виправленні (лікуванні) окремого злочинця, тим не менше за каральним ефектом заходи "лікування" чи "перевиховання" дуже часто не поступалися, а в деяких випадках і перевершували каральний ефект покарання.

В роботі приділяється увага розгляду поглядів на кримінальне право та його соціальну роль, які склалися в рамках критичної та радикальної криминології. Погляди представників цих напрямків ілюструються на прикладі теорій М. Фуко. На думку автора, їх поєднує ставлення до кримінального права не як засобу протидії злочинності, а як засобу використання останньої з метою реалізації політичної влади. Дисертант зазначає, що радикальні теорії криминології та кримінального права знаходять все більшу підтримку, часто стихійно, в пострадянських країнах, зокрема Україні. Знайомство з реаліями пострадянського суспільства в сфері злочинності неминуче призводить багатьох дослідників в цих країнах до значного соціального критицизму.

Автор зазначає, що вживання термінів "попередження", "профілактика", "боротьба", "протидія", "контроль", "обмеження" тощо для опису процесу впливу (в тому числі кримінально-правовими засобами) на злочинність викликало й викликає серйозні дискусії у вітчизняній криминології. На думку автора, вживання більш сильних з цього ряду термінів, таких в

першу чергу як "боротьба", передбачає більш оптимістичне ставлення до можливостей держави в протидії злочинності. В той же час для прибічників більш помірних термінів, зокрема терміну "контроль" характерне більш скептичне ставлення до перспектив державного впливу на злочинність. Це має важливі практичні наслідки в сфері побудови державної політики впливу на злочинність кримінально-правовими засобами.

Розділ другий "Соціальна характеристика процесу попередження злочинності засобами кримінального права" складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. "Загальна характеристика кримінально-правових засобів попередження злочинності" наведено загальний аналіз кримінально-правових засобів попередження злочинності, їхню типологію та класифікацію, викладаються положення про роль різних типів кримінально-правових норм в попередженні злочинності, місце злочинів з подвійною превенцією в цьому процесі.

На думку дисертанта, кримінальне покарання є лише одним з цілої низки кримінально-правових засобів попередження злочинності. Попереджувальний потенціал мають також інші форми примусового кримінально-правового впливу: зокрема, примусові заходи виховного та медичного характеру, обмеження, що покладаються на засуджених з випробуванням тощо; а також інститути та норми кримінального права заохочувального характеру: норми про добровільну відмову, необхідну оборону, затримання злочинця, умовні випадки звільнення від кримінальної відповідальності тощо.

Серед таких засобів важливе місце посідає також процес криміналізації ранніх форм прояву злочинної поведінки, криміналізація злочинів з подвійною превенцією. Така криміналізація дозволяє встановлювати та здійснювати формальний соціальний контроль за поведінкою, яка не являє собою посягання на інтереси та права окремих осіб, однак виявляє антисоціальну спрямованість особи чи її оточення та можливість прояву найбільш небезпечних форм злочинної поведінки.

Автор вважає доцільним виокремлення та дослідження в структурі Особливої частини кримінального законодавства трьох груп складів злочинів, в рамках яких криміналізується суспільно-небезпечна поведінка на різних етапах її розвитку: від виникнення антисоціальної направленості особи та формування потенційно небезпечного способу життя і занять (3 група), через підготовку посягань, зокрема підшукування засобів та знарядь для них, формування відповідних небезпечних соціальних зв'язків (2 група), до безпосереднього здійснення посягань на конкретних осіб, державу та організації (1 група).

Виходячи з раніше наведеного визначення попередження злочинності автором запропоновано класифікацію кримінально-правових засобів попередження злочинності.

Механізми, з допомогою яких кримінально-правові норми здійснюють свій попереджувальний вплив, можна класифікувати, виокремивши три основні напрямки подібного впливу:

- нейтралізація криміногенних факторів – застосування кримінального права в зв'язку із вчиненням злочину з метою усунути причини та умови вчинення подальших злочинів (реституція, компенсація, примирення правопорушника з потерпілим);

- загроза настання негативних наслідків в разі прояву злочинної поведінки у вигляді каральних заходів чи опору з боку потерпілого і третіх осіб та інформування про недопустимість протиправної поведінки (норми-заборони) і бажаність поведінки правомірної (заохочувальні норми);

- нагляд за поведінкою осіб в різних формах: від ізоляції особи до встановлення над нею більш чи менш жорсткого нагляду без ізоляції від суспільства.

В усіх цих механізмах кримінальне покарання, а також інші заходи кримінально-правового характеру не є виключними та мають поєднуватися із заходами економічного, соціального, інформаційного характеру.

Так, в напрямку утримання шляхом загрози негативних наслідків (механізм 2) свою роль може відігравати не лише покарання, але й неформальні соціальні санкції (сором, засудження), а також засоби примусу в рамках кримінального процесу та цивільно-правові і дисциплінарні санкції, які часто також пов'язані із вчиненням злочину.

В напрямку нагляду за поведінкою осіб (механізм 3) відіграють роль не лише кримінально-правові засоби, але й запобіжно-контрольні заходи, передбачені, наприклад, Законами України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі", "Про попередження насильства в сім'ї".

У підрозділі 2.2. "Соціальний механізм кримінально-правового попередження злочинності" автором додатково обґрунтовується теза, відповідно до якої соціальний механізм впливу на злочинність кримінально-правовими засобами необхідно розглядати з використанням кримінологічного поняття попередження злочинності. В цьому розумінні одним з основних питань при вивченні впливу кримінально-правовими засобами на злочинність є визначення основної мети та засобів здійснення подібного впливу.

Автором вперше детально досліджено питання про пріоритети правової політики в сфері попередження злочинності, зокрема роль прав людини в ряду таких пріоритетів. Попередження

злочинності, яке реалізується, зокрема, правовими засобами, є одним з найважливіших напрямків державної політики. Оскільки можливості та ресурси держави у впливі на суспільне життя є достатньо обмеженими, перед державою та політичними групами, які ухвалюють рішення, постає важлива проблема визначення пріоритетів цієї політики. Тобто правильне визначення пріоритетів є передумовою успішності політики попередження злочинності.

Положення Конституції України (ст. 3) визначають, що пріоритетним напрямком та ціллю реалізації політики держави має бути захист прав та інтересів особи. З цією метою перед кримінальним правом в сфері попередження злочинності мають ставитися не лише завдання, що входять в зміст понять загальної та спеціальної превенції, але й завдання відшкодування завданої злочинном шкоди, а в ряді випадків – і примирення правопорушника з потерпілим.

Автором проведено порівняльне дослідження кримінальних законодавств України (КК 1960 та 2001 років), Росії, Казахстану, Литви, Польщі, Франції, Іспанії, ФРН, Австрії та Нідерландів. Дослідження законодавчого матеріалу різних країн демонструє достатньо схожі тенденції. Перш за все, необхідно відзначити зростання в загальному масиві кримінально-правових норм про злочини з подвійною превенцією. При цьому таке зростання відбувається перш за все за рахунок норм з бланкетною диспозицією. Отже, паралельно відбувається процес зростання в кримінальному законодавстві питомої ваги бланкетних норм.

Необхідно відзначити тенденцію до переміщення центру уваги законодавця із заборони під загрозою покарання найбільш небезпечних форм злочинної поведінки (злочинів першої категорії, що включають посягання на права та інтереси окремих осіб) до криміналізації та таким чином встановлення контролю за більш ранніми етапами розвитку та прояву антисоціальної поведінки.

Як правило, такі норми забороняють більш складні форми поведінки, ніж норми про найбільш небезпечні загальнокримінальні злочини, тому вони носять, як правило, бланкетний характер. Тобто для встановлення таких порушень необхідне, як правило, звернення до норм законодавства чи спеціальних знань в тій чи іншій сфері (що яскраво проявляється у випадках незаконних операцій з наркотичними засобами, зброєю, злочинів економічного характеру).

Крім того, дослідження виявляють також наявність об'єктивних проблем у виявленні злочинів з подвійною превенцією. Отримання інформації про них потребує більших витрат ресурсів системи кримінальної юстиції, ніж притягнення до відповідальності за найбільш небезпечні злочини проти особи та майна. Це зумовлюється відсутністю співробітництва та допомоги з боку жертви злочину, яка, як правило, відсутня в справах про такі злочини. Такі тенденції призводять до того, що більш ніж дві третини загальної кількості засуджених на протязі 1990–1999 років засуджувалося за

скоєння лише близько 74 (або 12 %) складів злочинів з числа передбачених КК України 1960 р. При цьому жодний з цих складів злочинів не належить до числа злочинів з подвійною превенцією.

Результати дослідження громадської думки щодо норм кримінального права та системи кримінальної юстиції дозволяють стверджувати, що розвиток кримінально-правових засобів попередження злочинності має бути спрямовано, зокрема, на посилення приватного начала в кримінальному праві та процесі його застосування, орієнтацію кримінального права не лише на утримання від злочинних посягань, але й на компенсацію завданої шкоди та виправлення інших негативних наслідків злочинів. Зокрема, в ході дослідження виявлено тенденцію до переорієнтації пріоритетів громадян у захисті себе та своїх близьких від звернення до державних органів на власну активність (так, в разі загрози власній безпеці планували звернутися до правоохоронних органів близько 35 % опитаних, в той час як різні форми приватного захисту, зокрема звернення до приватних агенцій, родичів, самозахист назвали більше 38 % респондентів). Не можуть не привернути уваги відповіді респондентів на питання про те, які заходи є найкращими в боротьбі зі злочинністю. Відносна більшість опитаних (більше 30 %) звернула увагу на необхідність підвищення якості відбору та професійної підготовки працівників правоохоронних органів. На другому місці серед названих заходів стоїть посилення відповідальності за правопорушення (22,8 %). Третій за частотою називання факторів протидії злочинності – це широке залучення громадськості до боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку (16,11 %). Такі результати непрямым чином демонструють критичне ставлення населення до ефективності роботи системи кримінальної юстиції, оскільки найбільша кількість респондентів вказала на необхідність зміцнення кадрового потенціалу правоохоронних органів.

Дію соціального механізму попередження злочинності засобами кримінального права проілюстровано на прикладі протидії правовими засобами злочинності економічного характеру. Автор констатує загалом невисоку ефективність кримінально-правових норм з точки зору попереджувального впливу на злочинність економічного характеру, яка призводить до переміщення центру зусиль законодавця та державних органів із протидії подібним проявам кримінально-правовими засоби до засобів регуляторного характеру, застосування адміністративних і фінансових санкцій.

Крім того, необхідно відзначити переміщення головної уваги державних органів з наступного контролю до контролю попереднього шляхом створення системи дозволів, допусків, процедур здійснення тих чи інших операцій тощо.

Прикладом цього є система валютного контролю, яка ґрунтується на нормах Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" та дозволяє банкам здійснювати операції українських громадян та суб'єктів підприємництва із зарубіжними особами лише після детальної перевірки та дотримання цілої низки вимог.

Також в підрозділі викладено дослідження шляхів, які дозволяють підвищити ефективність засобів кримінального права в протидії злочинності. На думку автора, ці заходи за їх спрямуванням можна умовно класифікувати на заходи:

- спрямовані на оптимізацію системи санкцій кримінально-правових норм;
- спрямовані на стимулювання відшкодування правопорушниками шкоди, завданої злочинами і створення системи відшкодування шкоди у випадках, коли відшкодування шкоди винним є неможливим;
- спрямовані на поширення інформації про кримінально-правові норми, уніфікації принципів їхнього застосування.

ВИСНОВКИ

Головними теоретичними і прикладними результатами роботи є такі висновки.

Зміст поняття попередження злочинності засобами кримінального права не достатньо чітко визначений в літературі. Зокрема, до цього поняття традиційно включають засоби протидії злочинності, які не є попереджувальними у власному розумінні слова, а являють собою засоби утримання осіб від вчинення злочинів. В зв'язку з цим при розгляді ролі кримінально-правових засобів в попередженні злочинності доцільно спиратися на кримінологічне визначення попередження злочинності як системи заходів, спрямованих на усунення та нейтралізацію причин та умов злочинності, переривання злочинної активності на ранніх етапах її прояву (профілактика, запобігання та переривання злочинів).

Результати дослідження дозволяють сформулювати також низку практичних рекомендацій в сфері кримінального законодавства та практики його застосування.

В сфері визначення санкцій кримінально-правових норм необхідно в процесі внесення змін та доповнень до КК України дотримуватися принципу відповідності між тяжкістю санкції кримінально-правової норми та віднесенням відповідної норми до категорії злочинів, що безпосередньо посягають на права та інтереси фізичних та юридичних осіб, або ж до злочинів з подвійною превенцією.

З метою стимулювання осіб, винних у вчиненні злочинів, до повного та можливо швидкого відшкодування шкоди, завданої злочином, необхідно здійснити ряд заходів з доповнення чинного законодавства (перш за все норм заохочувального характеру) та вдосконалення практики їхнього застосування.

Задля реалізації вказаних заходів пропонується проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення попередження злочинів та відшкодування шкоди, завданої злочинами". Текст проекту Закону наводиться в додатку до дисертації. Зокрема, проектом пропонується:

– запровадити до КК України загальну норму, якою передбачити, що умовою настання кримінальної відповідальності за окремі категорії злочинів є наявність заяви чи скарги особи, яка є потерпілим (у випадку фізичної особи), або якій шкоду завдано злочином (у випадку юридичної особи), розширивши таким чином категорію злочинів приватно-публічного звинувачення та встановивши її в якості кримінально-правового інституту. До такої категорії злочинів пропонується віднести ряд діянь (розкрадання, інші злочини проти власності, угон транспортного засобу), спрямованих проти близьких родичів та ряд статевих злочинів. Запровадження такого інституту до КК України дозволить повніше враховувати при застосуванні норм кримінального права інтереси та права осіб, потерпілих від злочинів, та спрямовувати зусилля правоохоронних органів на притягнення винних до кримінальної відповідальності лише в тих випадках, коли до цього є воля потерпілого;

– викласти в новій редакції статтю 46 чинного КК України, передбачивши в ній не лише випадок звільнення від кримінальної відповідальності в зв'язку з примиренням винного з потерпілим, але й врегулювавши детальним чином підстави застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, передбачено запровадження обмежень на застосування цього інституту у випадках фактів тиску на потерпілого, його незастосування до випадків вчинення злочинів організованою групою, бандою чи злочинною організацією із одночасним поширенням дії цього інституту на злочини середньої тяжкості;

– доповнити перелік додаткових покарань, що можуть застосовуватися судом, покаранням у вигляді кримінальної реституції. Таке покарання може полягати у покладенні судом на засудженого обов'язку відшкодувати завдану злочином шкоду, а також виконати інші дії, спрямовані на виправлення завдано злочином шкоди та недопущення повторення правопорушень щодо потерпілого (наприклад, письмове вибачення, передача певного майна, зміна місця проживання, накладення інших обмежень). Запровадження подібного додаткового покарання, яке буде

застосовуватися за заявою потерпілого, надасть потерпілому можливість впливати на процес призначення покарання з тим, щоб не допустити повторення правопорушень щодо нього;

– доповнити перелік обов'язків, які суд може покладати на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням (стаття 76 КК України), обов'язком відшкодувати заподіяну злочином шкоду.

Внесення подібних змін до КК України дозволить запровадити до кримінального законодавства нові норми, що стимулюватимуть позитивну поведінку правопорушників та добровільне відшкодування ними завданої злочином шкоди. Це, як показують результати дослідження, сприятиме попередженню нових злочинів та недопущення поглиблення негативних наслідків вже скоєних.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Сорочинський М.Г. Деякі проблеми відповідальності за порушення правил обігу сильнодіючих та отруйних речовин // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 11. – с. 454-457.
2. Сорочинський М.Г. Застосування кримінального права судом: захист прав потерпілого та попередження злочинності // Актуальні проблеми політики. – Одеса: Юридична література, 2002. – Вип. 13-14. – с. 586-591.
3. Сорочинський М.Г. Кримінальне право та попередження впливу капіталу за кордон // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 5. – с. 91-93.
4. Сорочинський М.Г. Проблеми взаємодії правових та соціальних механізмів попередження злочинності // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2002. – Вип. 14. – с. 94-99.
5. Сорочинський М.Г. Теоретичні підходи до ролі кримінального права в попередженні злочинності: історичний огляд // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 18. – с. 816-819.
6. Сорочинський Н.Г. Преступления без жертв как криминологическая проблема // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: "Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів". Частина I. Проблеми попередження правопорушень. (Одеса, 19–20 жовтня 2000 року). – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. – 244 с. – с. 161-166.

7. Сорочинський М.Г. Місце потерпілого від злочину в кримінальному праві і попередження злочинності // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13–14 лютого 2003 р.). – Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2003. – с. 456-458.
8. Сорочинський М.Г. Процедури примирення у кримінальному судочинстві // Проблеми розвитку держави і права України в сучасних умовах. Тези доповідей учасників Всеукраїнської студентської наукової конференції. 30–31 березня 2000 р. – Одеса: Юридична література, 2000. – с. 445-446.

АНОТАЦІЯ

Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права. –

Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2004.

У дисертації в соціально-правовому контексті досліджуються кримінально-правові засоби попередження злочинності. Дисертація є комплексним дослідженням питання про роль кримінального права в попередженні злочинності. Вивчено роль різних норм та інститутів кримінального права в попередженні злочинності та механізм їхньої соціальної дії. Проаналізовано роль криміналізації злочинів з подвійною превенцією в попередженні злочинності. Здійснено комплексне порівняльне вивчення кримінальних законодавств десяти країн колишнього Радянського Союзу, Центральної та Західної Європи, а також громадської думки про систему кримінальної юстиції та застосування кримінального права в ній. Сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності кримінально-правового впливу на злочинність, зокрема щодо підвищення рівня захисту прав потерпілих та відшкодування завданої злочинами шкоди.

Ключові слова: попередження злочинності, превенція, криміналізація, норми кримінального права, права потерпілого, злочини з подвійною превенцією.

АННОТАЦІЯ

Сорочинский Н.Г. Предупреждение преступности средствами уголовного права. –

Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2004.

В диссертации в социально-правовом контексте исследуются уголовно-правовые средства предупреждения преступности, дана их общая характеристика, проанализирован социальный механизм их действия. Диссертация является первым комплексным исследованием вопроса о роли уголовного права, его институтов и норм в предупреждении преступности. Дан анализ криминологического и уголовно-правового аспектов понятия предупреждения преступности средствами уголовного права. Проведено исследование исторического формирования и развития представлений о механизме воздействия уголовного права на преступность в уголовно-правовой и криминологической теории. Проанализирована роль криминализации преступлений с двойной превенцией в предупреждении преступности. Выдвигается идея о возможности выделения в структуре Особенной части уголовных законодательствах различных стран трех групп составов преступлений, в рамках которых криминализуется общественно-опасное поведение на различных этапах его развития: от возникновения антисоциальной направленности лица и формирования потенциально опасного образа жизни и занятий, через подготовку посягательств, в частности подыскивание средств и орудий для них и формирование соответствующих опасных социальных связей к непосредственному посягательству на конкретных лиц и организации. Проведено сравнительное изучение уголовных законодательств десяти стран бывшего Советского Союза, Центральной и Западной Европы, а также исследование общественного мнения о системе уголовной юстиции и процессе применения уголовного права в ней. Сформулированы рекомендации относительно повышения эффективности уголовно-правового воздействия на преступность. Они касаются прежде всего повышения роли потерпевшего в процессах применения уголовного права, установление приоритетности возмещения причиненного преступлением вреда среди целей уголовной ответственности и применения других уголовно-правовых средств, стимулирования позитивного поведения виновного, направленного на недопущение повторного совершения преступлений и заглаживание последствий уже допущенных посягательств.

Ключевые слова: предупреждение преступности, превенция, криминализация, нормы уголовного права, права потерпевшего, преступления с двойной превенцией.

SUMMARY

Sorochynskyy M.H. Prevention of Crime Through the Means of Criminal Law. – Manuscript.

The candidate thesis in law science by specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; penitentiary law. – Odesa National Academy of Law, Odesa, 2004.

In the thesis the criminal law means of crime prevention are investigated. The general characteristic of these means and the social mechanism of their functioning are described. This dissertation is the first complex study of the issues of criminal law's role in crime prevention. The role of different norms and institutes of the criminal law in crime prevention and the mechanism of their influence on deviant behavior as well as the preventive role of victimless crimes' criminalization is analyzed. The issue of priority setting and its importance in crime prevention through legal means are investigated in detail. The complex comparative survey of criminal legislation of the ten countries of the former Soviet Union, Central and Western Europe as well as the public opinion on the criminal justice system and its functioning is conducted and their main results are explained. Recommendations for increase in criminal law's means preventive effect are given.

Key words: prevention of crime, prevention, criminalisation, norms of the criminal law, rights of the victim, victimless crimes.